

**Амма Солобуодата төрүттэммитэ 375, Аммаба бурдук ыһыллыбыта 350
сылларыгар аналлаах XXII «Сээркээн сэнэньиттэр» краеведческой
аабылар**

Народник Марк Натансон - Абабаба

Дагылааты суруйда:
Абаба орто оскулатын
саха тылын, литературатын
учуутала Белолубская Н.Н.

Иһинээбитэ:

Аан тыл.

1. Народник Марк Натансон күүрээһнээх олобо.

2. Марк Натансон олобун аргыстара - Ольга Шлейснер уонна Варвара Александрова.

3. Марк Натансон уонна В.Г.Короленко.

Түмүк

Аан тыл

1876 с. сааскытыттан Абаҕаҕа танара дьиэтин тутуутугар туруммуттар. 1882 с. танара дьиэтин тутуута бүтэн «Абаҕатааҕы Никольскай (Николаевскай) танара дьиэтэ» диэн сүрэхтэммит (свети буолбут). Онтон ыла «Сэлэ тиэрбит» томторугар (билигин Абаҕа дэриэбинэтэ олорор сиригэр) ыаллар хойуутук олохсуйан барбыттар.

Ити кэмнэ Саха уобалаһыгар киирсэр кыра народностар балаһианньалара олус мөлтөх эбит. Үөрэх-сайдыы, культура өртүнэн олус улахан халыылаах, харана кыраайынан биллэр этэ. Кыра норуот төһө да харанаҕа олордор, үөрэххэ тардыһыыта күүһүрэн испит. Ол иһин оскуолалары астарыы туһунан элбэх туруорсуулар, унсуулэр да баар буолан испиттэр, бэл, генерал-губернаторга тийбиттэр.

Улуустарга уонна нэһилиэктэргэ норуот үөрэҕириитин иннин диэки сайыннарыыга маннайгы хамсааһыннар 70-с сыллардаахха оноһуллубуттар. Онно активнай уонна быһаччы кыттыыны политсыылынайдар ылбыттар. Боотуруускай улууһугар XIX ү. Бүтүүтүгэр атын улуустарга холоотоххо элбэх сыылынайдар олорбуттара биллэр. Олор истэригэр Э.К.Пекарскай, П.А.Алексеев, В.М.Ионов, В.Ф.Троцанскай, В.В. Серошевскай, С.В.Ястремскай, В.Г.Короленко уо.д.а.

Оттон биһиэхэ Абаҕаҕа, Лапына үрдүгэр Алексей Соколов, Андрей Соколов, бырааттыы Маркевкалар, Колхидаҕа Иван Лонгинов (Лонгвинов), Баайкаҕа Никанор Духоборов, Буор Хайаҕа Иван Трудолубов, Дьонку Быкытын төрдүгэр, Кэрэхтээх тумулга Марк Андреевич Натансон, кини кэргэнэ Варвара Ивановна Александрова уонна кинилэри кытта Михаил Иванович Романов олорбуттар. Кинилэр харана нэһилиэнньэ өйө-санаата уһуктарыгар улахан сабыдыалы онорбуттара.

Онон Амма Солобуодата төрүттэммитэ 375, Аммаҕа бурдук ыһыллыбыта 350 сылларыгар аналлаах XXII «Сээркээн сэһэнньиттэр» краеведческой ааҕылар чэрчитинэн «Аммаҕа олорбут сыылынайдар, кинилэр суолталара» диэн хайысхаҕа кылгастык «Марк Андреевич Натансон диэн кимий уонна биһиги Абаҕабыт сайдыытыгар туох суолталаах киһи эбитий?» диэн ыйытыктарга кылгастык хоруйдуурга холонуом.

Народник Марк Натансон күүрээnnээх олобо

Марк Андреевич Натансон баттал кыр өстөөбө, «Народная правда» партия төрүттээччитэ, биллиилээх деятель, революционнай народничество чабылхай бэрэстэбиитэлэ. «Чайковецтар» куруһуоктарын, эсердэр уонна революционнай коммунизм «Земля и воля», «Народное право» тэриллиилэрин төрүттээччилэриттэн биирдэстэрэ.

Марк Андреевич Натансон (дьиннээх аата Мордух Аронович Натансон) 1850 с. Литваҕа Свенцяны куоракка баай атыһыт еврей дьыэ кэргэнигэр төрөөбүтэ. Ол эрэри төрөппүттэрэ эрдэ өлөн, Исаак Моисеевич Натансон диэн убайыгар иитиллибитэ. Бииргэ төрөөбүттэрэ улахан убайа Абрам-Меер (1833—1853), 1853 сыллаахха 20 эрэ сааһыгар Вилькомир куоракка өлбүтэ, эдьийэ Энта Ароновна Натансон, кини уола Александр Беркман кэнники биллэр анархист буолбута. Иккис убайа - Натан Аронович Натансон (1837—?). 1870-с сылларга Ковноҕа 2-ис гильдиялаах кыахтаах атыһыт буола үүммүтэ, быраата Марк үөрэжин төлүүрэ. 1868 с. Марк бастаан Каунауска уолаттар гимназияларын бүтэрбитэ, онтон Санкт-Петербурга Медико-хирургической Академияҕа үөрэммитэ (1868-1871), ол кэннэ Сир институтун бүтэрбитэ.

Марк Натансон Санкт - Петербурга үөрэнэ сылдьан 1860-с сыллар бүтүүлэригэр оччотооһу ыраахтааҕы былааһын утары үлэбэ кыттыспыта. Оччотооһуга Петербурга хас да кистэлэн народниктар куруһуоктара тэрillэн үлэлэрин саҕалаабыттара. Тэрийээччилэринэн М. А. Натансон, С. Л. Перовская уонна Н. В. Чайковской буолаллар.

Софья Львовна Перовская (1853 - 1881) – кыахтаах дьыэ кэргэннэ төрөөбүтэ. Аҕата Лев Николаевич Перовской - граф Алексей Кириллович Разумовскаятан төрүттээх, Санкт - Петербург губернатора, онтон Ис дьыала Министиэристибэтин Сэбиэтин чилиэнэ буолбута. 1869 с. Софья Петербурга Аларчинской дьахтар курсугар үөрэнэ сылдьан кистэлэн куруһуогу тэрийэн үлэлэспитэ. 1871 с. ити куруһуога Натансон куруһуогун кытта холбоспота. Онтон 1872 с. ити куруһуоктар Чайковской куруһуогар кыттыспыттара. Народниктар, бэйэлэрэ дворян төрүттээх буолан баран, норуokka чугаһыы, сыста сатыыллара. Софья “норуот учуутала” диэн ааттаах диплом ылбыта уонна фельдшердэр куурустарын бүтэрбитэ. Земскэй балыһаҕа фельдшеринэн, тыа оскуолатыгар оҕолору уонна Петербург рабочайдарын үөрэспитэ. Хаста да хаайыллыбыта, көскө утаарыллыбыта да, онтон күрээбитэ. 1879 с. Москва анныгар ыраахтааҕы поһын дэлби тэптэриигэ кыттыспыта. Тимир суол болотунатын анныгар мина уурбуттара да, поезд аасытын кэннэ буюмба эстибитэ. 1880 с. саас Одессаҕа Александр II ыраахтааҕыны өлөрүүгэ кыттыспыта. Оттон 1881 сыллаахха Санкт-Петербурга эмиэ Александр II-йу өлөрүүгэ кэтиир этэрээти салайбыта. 1881с. С.Л.Перовскаяны уонна атын да ыраахтааҕыны өлөрүүгэ кыттыспыт дьону тутан ылан, 27 эрэ сааһыгар болуоссакка ыйаан өлөрбүттэрэ.

Народниктар куруһуоктарын аата эмиэ биир төрүттээччи Николай Васильевич Чайковской (1851-1926) аатыттан тахсар. Н.Чайковской – “нуучча революциятын эһээтэ”, Санкт Петербург гимназиятын кыһыл көмүс мэтээлинэн

бүтэрэн, университет физико математической факультетын бүтэрбитэ, биллиилээх химиктэргэ Д. И. Менделеев уонна А. Бутлеровка үөрэнэн, химик идэтин ылбыта. 1869 с. өссө устудьуоннуу сылдьан, Николай Натансон революционной куруһуогар киирбитэ

Кэлин 1871с. куруһуок кэнээн, “чайковецтар” диэн ааттаммыттара. Бу холбоһукка барыта 100 - кэ чилиэннээбэ, кистэлэн куруһуок салаалара Москваҕа, Казанна уо.д.а. куораттарга тэриллибиттэрэ.

«Чайковецтар» сүрүн үлэлэрэ – норуokka чугаһаан, рабочайдары үөрэтии, батталы утары турууга ынырыы этэ. Дэриэбинэлэргэ эмиэ ынырыы үлэни саҕалаабыттара.

Чайковецтар «нечаевецтар» революционной доктриналарын утараллара. Кинилэр революция сыалын ситэргэ ханнык баҕар ньыманы туттуохха сөп дииллэрэ, оттон “чайковецтар” үрдүк сизэргэ-майгыга уонна бэйэни сайыннарыыга охтоллоро.

1869-71 сс. Натансон араас куруһуок, партия тэрийэн, ыраахтааҕы былааһын утары баран, хаста да Петропавловской кириэппэскэ хаайыллыбыта, онтон 1872 с. Архангельской күбүөрүнэбэ сыылкаҕа ытыллыбыта. Ити кэмнэ кинини кытта народник-революционерка, Ольга Александровна Шлейснер сыылкаҕа тэннэ сылдыһыпта, онно Натансонна кэргэн тахсыбыта.

1872 с. Петербурдааҕы чайковецтар куруһуоктарыгар кинээс Пётр Алексеевич Кропоткин (1842—1921), географ – учуонай, кэлин анархизм теоретига киирбитэ.

1876 с. М. А.Натансон сыылкаттан Петербурга кэлбитэ уонна тута эмиэ революция дьыалатыгар кыттыһан барбыта. Петропавловской кириэппэскэ хаайылла сытар куруһуоктааҕы доҕорун П. А. Кропоткины күрэтэн, кыраныысса таһыгар утаарбыта. Ол сыл хас да народниктар куруһуоктарын биир революционной «Земля и воля» тэрилтэбэ холбуур үлэтин саҕалаабыта.

«Земля и воля» тэриллии биир чилиэнинэн, кэнники салайааччытынан буолар - Георгий Валентинович Плеханов (1856-1918). Марксизм теоретига, философ, социализм хамсааһынын деятелэ, этикаҕа, эстетикаҕа, социологияҕа, философияҕа элбэх үлэ автора. Кини аатын Москваҕа Российской экономической университет уонна Санкт Петербурдааҕы государственной Горнай институт сүгэр. Георгий Михайловской Воронежской байыаннай гимназияны кыһыл көмүс мэтээлинэн бүтэрэн баран, Петербурга юнкерской училищеҕа киирбитэ. Онтон 1874 с. Петербурдааҕы Горнай институтка үөрэммитэ, ситиһилээх үөрэбин иһин Екатерининской стипендия ылара. Ол эрэри үөрэбин харчытын ситэ төлөөбөккө үөрэбиттэн уһуллан ити сыл Натансон салайар «Земля и воля» тэриллиигэ киирэр.

«Земля и воля» тэриллии састаабын чилиэнэ революционерка, 20 сылы быһа Шлиссельбург хаайыытыгар соҕотобун камераҕа 32 сааһыттан 52 сааһыгар диэри олорбут хаайыылаах дьахтар Вера Николаевна Фигнер (1852-1942) буолар. Кини 3 төгүл Александр 2 ыраахтааҕыны өлөрүүгэ кыттыһыпта. Ол иһин оннооҕор СССР кэмигэр 1942 с. диэри өлүөр диэри персональной пенсия ылбыта.

Михайлов Александр Дмитриевич (1855-1884) буолар. Кини С.Петербургдааҕы технологической институтка үөрэммитэ, народник, ыраахтааҕы

поеһын эһэргэ туруммута, подпольнай типография тэрийбитэ, партия үбүн салайар киһи этэ. Петропавловской кириэһпэскэ өлбүтэ.

Өссө биир тэрийээччинэн Нечаев Сергей Геннадиевич (1847-1882) – революционер, нигилист, Достоевской «Бесы» роман Петр Верховенской обраһын прототиба, эсердэр, социал-революционердар партияларын төрүттээччитэ, биллиилээх деятель, народник киһи буолар.

1876 с. ахсынньы 8 күнүгэр Марк Натансон Г. В. Плехановы кытта Санкт-Петербурга Казанской болуоссакка демонстрация тэрийбиттэрэ. Ол иһин 1877с. Натансон эмиэ тутуллаан, Петропавловской кириэһпэскэ хаайыллар, онтон босхолонон баран, Илин Сибииргэ көскө ытыллар. Онно Иркутской күбүөрүнэнэн сылдьан баран 1882 с. Саха сиригэр Амма улуһун Абаҕатын нэһилиэгэр көскө кэлэр. Абаҕаҕа Дьонку үрөһин төрдүгэр көнүскэ Кэрэхтээх баһынатыгар 1882-1889 сс. дылы олоһбуттара. М.Натансон Абаҕаҕа олоһо сылдьыбыт кэмнэригэр врач-хирург быһыытынан дьону эмтээһиннэ көмөлөһөрө. Бурдугу үүннэриигэ, хортуоппуйу олоһууга дьону үөрэтэрэ. Бу дойдун дьонун-сэргэтин кытта ыкса билсибитэ, доһордоспуста. М.А.Натансон кэргэнинэн сахалы тылы дьаныардаахтык үөрэппиттэрэ.

Ити бириэмэһэ Абаҕаҕа Николай Неустроев (Хаабыра) диэн былыргы үөрэхтээх, төрүт-уус соһуруунну Абаҕалар аҕаларын уһуттан төрүттээх киһи олоһбут. Кини бэйэтин дьэтин биэрэн, М.А.Натансону кытта кэпсэтэн балаһаныгар оскуола астарбыт. Онно Абаҕа эргин олоһор уонна уһуор Мас саҕатыгар олоһтоох оһолортон 3-4 оһо бастаан үөрэммиттэр. Кэлин Натансон оскуолатыгар элбэх оһо үөрэммитэ биллэр. Кырдыаҕастар ахталларынан, Натансонна үөрэммит дьоннортон үгүстэрэ суруксут үөрэхтээх дьоннор буолан тахсыбыттар.

Кинилэртэн Иван Дьячковской (Бэлиэ Уйбаан), Родион Старостин Боотурускай улуус кулубаларынан үлэлии сылдьыбыттар. Оттон Иван Цеев (Сыайка суруксут), Ефим Кардашевская (Дьэкимсэ суруксут), Егор Птицын (Кумаар суруксут), Василий Дьячковская (Баайка), Корнил Старостин (Харанныһыл) эмиэ биллэр-кестер суруксут дьоннор буолбуттар.

М.А.Натансон сыылкаттан кэлэн баран, Саратовка үлэлээбитэ, онно эмиэ үрэллэбит куруһуоктары чөлүгэр түһэриигэ үлэлэспитэ. Ол курдук, 1893 с. «Народное право» диэн партия тэриллэбитэ. Партия Орел куоракка имела штаб-квартиралаах уонна Смоленскаяга анал типографиялааҕа, онно араас манифест, брошюра бэчээттэнэрэ. 1894 с. партия чилиэннэрин тутан хаайбыттара, типографияны саппыттара. Натансону эмиэ Илин Сибиргэ көскө утаарбыттара.

Сыылкаттан кэлэн баран Бакуга, үлэлээбитэ. Оттон 1904 с. Европаҕа эмиграцияҕа көһөн, Швейцарияҕа олоһсуйбута, онно В. И. Ленины кытта көрсүбүтэ биллэр. 1902 с. народниктар социалист-революционердар Партияларыгар холбоһоллор. Сотору кэминэн Натансон эсердэр партияларыгар киирэр уонна слайлааччыларыттан биридэстэрэ буолар. 1904 с. Парижка конференцияҕа Россия оппозиционнай партияларыттан кыттыбыта.

1905 с. Россияҕа төннөр, Финляндияҕа олоһсуйар. 1906 с. I-кы эсердэр партияларын съһигэр Комитет чилиэнинэн талыллыбыта. Партия террористыы тактикатын утарара: 1907 с. Николай II-у өлөрөр былааны утарбыта.

1917 с. Өктөөп Революциятын, Ленины, большевиктары, былааһы Сэбиэккэ биэрэри, сири бааһынайдарга түнгэтэри өйөөбүтэ.

1918 с. эсердэртэн тэйэн, революционной коммунизм Партиятыгар киирэр. ВЦИК Президиумун чилиэнэ буолар.

Ол эрэри 1919 с. хаайыттан куотан, кыраныысса таһыгар барар. Ол сыл от ыйыгар Швейцария Берн куоратыгар ыалдыан өлөр.

Марк Натансон олобун аргыстара - Ольга Шлейснер уонна Варвара Александрова.

Марк Натансон бастакы кэргэнэ - Ольга Александровна Шлейснер (1850—1881). Кини кыахтаах дьиэ кэргэннэ төрөөбүтэ, аҕата швед төрүттээх, нуучча армиятын поручига этэ. Шлейснердар уруккуттан Финляндияҕа олохсуйбуттара. Александр Шлейснер нуучча армиятыгар сулууспалаары Россияҕа көспүтэ, орловская помещик буолбута. Манна 4 оҕоломмота: кыргыттара Ольга уонна Мария, уолаттара Виктор уонна Николай. Ольга бастаан дьиэтигэр үөрэммитэ. Онтон Санкт-Петербурга Мариинской институту бүтэрэн баран, 1869 с. Аларчинскаяга кыргыттар куурустарыгар үөрэнэ сылдыан Натансоннуун билсибитэ. 1870 с. М. А. Натансон уонна В. М. Александров тэрийбит куруһуоктарыгар киирбитэ. Медико-хирургической академия устудьуоннара 20-чэ буолан, кыттыһан дьиэ куортамнаан хомуунанан олохтооттара. Кинилэр бэрт судургутук, баар үптэрин-астарын барытын уопсай биир хочуолга киллэрэн кыттыһаллара. Сылгы этинэн, килиэбинэн, хара чэйинэн сылдыаллара. Ону таһынан кыһалҕалаах - кыаммат доҕотторугар көмөлөһөллөрө.

1871 с. сайын Кушелевка диэн бөһүөлөккэ М. А. Натансон уонна Н. В. Чайковской дьахталларга анаан тэрийбит бэйэни сайыннарыы куруһуоктарыгар кыттыспыта. 1871 с. Санкт-Петербурга Кабинетская уул. үлэлээбит «чайковецтар» куруһуоктарыгар киирбитэ. 1872 с. күһүнүгэр Ольга Александровна Натансону кытта Архангельская күбүөрүнэтигэр Шенкурскаяга сыылкаҕа тэннэ сылдыспыта. Онно Натансон, иудаизм итэҕэллээх еврей киһитэ, кинини сыылкаҕа батыһан тийбит дворян төрүттээх кыһы кэргэн ылаары, православнай итэҕэли ылыммыта. Ольга Александровна Натансон идеятын толору өйүүр народник-революционерка этэ. 1872 с. саас Ольга аҕата көрдөһүүтүнэн, эдэрдэри Воронеж күбүөрүнэтигэр Бобров диэн сиргэ көһөрбүттэрэ.

1872 с. бүтүүтэ Ольга Александровнаны Петербурга кэлэригэр көнгүллээн, кини акушеркалар курстарын бүтэрбитэ. Ол да буоллар, полиция өтгүттэн кистэлэн кэтэбилгэ сылдыбыта. Кэнники полицияттан куотан, Ольга Александровна дьонун аахха Финляндияҕа олохтооттара, онтон төннөн эмие революционной үлэни ыытан барбыттара. Сотору тутан ылан Петропавловская кириэспэскэ хаайыллыбыттара.

1876 с. кэргэнинээн Натансоннуун Санкт-Петербурга төннөн, хас да революционной куруһуоктары биир холбоһукка түмэр үлэни ыыппыттара. 1876—1877с.с. кыһыныгар «Земля и Воля» тэриллииһигэ типографияҕа чилиэнинэн

киирбитэ.

1877 с. Саратовской күбүөрүнэбэ административнай киини тэрийиигэ үлэлэспитэ. Земскэй балыыһа фельдшеринэн үлэбэ киирбитэ. 1877 с. бэс ыйыгар М. А. Натансон хаайыллыбытын кэннэ Санкт-Петербурга полицияттан саһа сылдьарга күһэллбитэ.

1878 с. алтынныга Санкт-Петербурга тутулан, Петропавловской кириэппэскэ хаайыллыбыта. 1880 с. ыам ыйын 6—14 күннэригэр «Земля и Воля» атын да 11 чилиэннэрин кытта сууттаммыттара. 1880 с ыам ыйын 14 күнүгэр суукка туох баар баайын-дуолун былдыырга уонна 6 сыллаах хаатырга үлэтигэр уурбуттара. Ааһынарга көрдөһүү түһэрбитэ. Ол түмүгэр, хаста да сууттанан, Үрдүкү Ыйаабынан, хаатырга үлэтэ Илин Сибиир түгэбэр көскө барынан солбуллубута. Иркутскайга бараары сылдьан, ыарыынан сибээстээн, Санкт-Петербурга түрмэ балыыһатыгар хаалбыта. Хомойуох иһин, 1881с. кулун тутар 16 күнүгэр эдэр сааһыгар сэллик ыарыыттан өлбүтэ. 2 оҕолоро олох кыра сылдьан, эмиэ скарлатина ыарыытыттан өлбүттэрэ.

М.Натансон иккистээн эмиэ эсерка, народница, революционерка Варвара Ивановна Александрованы (1853-1924) кэргэн ылбыта. Кини Москваҕа улахан тирии фабрикалаах, хас да эр дьон бэргэһэтин атыылыыр маҕаһыннаах, 1-кы гильдиялаах кыахтаах атыыһыт Ивана Александровича Александров (1825 с.т.) уонна Марья Леонтьевна (1829 с.т.) кыыһа этэ. Дьиэ кэргэннэ 6 кыыс баара: Наталья (1846 т.), Александра (1848), Ольга (1850), Варвара (1852), Екатерина (1854) и Мария (1856). Бастаан дьиэтигэр үөрэх ылбыта. Варвара Швейцария Цюрих куоратыгар медицинскэй институтка үөрэнэ сылдьан социал-революция партиятыгар киирэн, нуучча былааһа үөрэҕиттэн уһултарбыта. Онтон Парижка тийиэн Сорбонна медицинскэй институтугар үөрэммитэ. 1874 с. Москваҕа төннөн кэлэн Социал –демократическай партия Устаабын онорсубута, 1875 с. съезд көхтөөх кыттылааҕа буолбута, бэйэтэ баай кыыһа буолан баран, баҕатынан Ивано-Вознесенскайга таһас өрөр фабрикаҕа рабочайынан киирбитэ уонна онно рабочайдар ортолоругар ыраахтааҕы былааһын утары буунна ыһыар ис хоһоонноох көхтөөх пропаганда үлэтин ыппыта. 1876 с. сотору тутулан сууттанан, 5 сыллаах хаатырга үлэтэ Иркутскай күбүөрүнэбэ Верхоленскайга көскө барынан солбуллубута. Онно Натансону кытта билсибитэ уонна кинини батыһан 1882 с. Аммаҕа сыылкаҕа кэлбиттэрэ. Абаҕаҕа Дьонку үрэбин төрдүгэр көнүскэ Кэрэхтээх бааһынаатыгар 1882-1884 сс. дылы олоруттара. Онно Варвара Марк Андреевичка кэргэн тахсыбыта. Кинилэргэ Солобуодаттан нуучча улуу суруйааччыта В.Г.Короленко үгүстүк күүлэйдээн барара. Кини уруккуттан да Натансону билэр эбит. Кинилэр Абаҕаҕа олоро сылдыбыт кэмнэригэр врач-хирург быһыытынан дьону эмтээһиннэ үгүстүк көмөлөһөллөрө. Бурдугу үүннэриигэ, хортуоппуйу олордуга дьону үөрэтэрэ. Бу дойду дьонун-сэргэтин кытта ыкса билсибитэ, доҕордоспута. М.А.Натансон кэргэнинээн сахалыы тылы дьаныардаахтык үөрэппиттэрэ.

Иркутскай күбүөрүнэбэ «Народная воля» Краснай Крест үлэтигэр кыттыбыта. 1883 с. ыам ыйын 15 күнүнээҕи манифест этэринэн, киин куораттартан уонна күбүрүнэлэртэн ураты ханна баҕарар олохсуйар быраабы ылбыта.

1888 жыл кэннэ Европейскай Россияҕа төннөн, социалист-революционердар партияларын чилиэнэ буолан, эмиэ революция үлэтигэр кыттыһан барбыта.

1904 сылтан ыла кэргэнинээн М.Натансоннуун кыраныысса таһыгар олорубуттара. Онтон Россияҕа төннөн кэлэ сылдьан баран, 1917 с. Швейцарияҕа оҕонньоро эмтэнэ барарыгар барсан, 1919 с. Москваҕа огдообо буолан төннүбүтэ.

Бэйэтэ 1924 с. атырдыах ыйын 27 күнүгэр рак ыарыыттан Москваҕа революция ветераннарын дьиэтигэр өлбүтэ. Ваганьково кылабыыһатыгар көмүллэ сытар. Хомойуох иһин, кинилэр оҕолоро суох.

Марк Натансон уонна В.Г.Короленко.

Демократ-суруйааччы Владимир Галактионович Короленко (1853 - 1921) 1880 с. Петербург институтутугар үөрэнэ сылдьан, народник – революционердары аһаҕастык өйөөн, Пермь куоракка тутулан, хаайыллыбыта. Онтон сана ыраахтааҕы Александр III-кэ бэриниилээҕин көрдөрөн, илии баттаабакка эмиэ хаайыллыбыта. Онтон өр кэмнэ сууттанан, Илин Сибииргэ көскө ытыллан, 1881с. Амма Солобуодатыгар кэлбитэ. Бу кэмнэ Аммаҕа син балачча политсыылынайдар бааллара: 1863с. польскай бастаанна кыттыылаахтара, народниктар, революционнай хамсааһын рабочайдара. Короленко сотору кэминэн сыылынайдары уонна олохтоох нэһилиэнньэни кытта уопсай тылы булбута.

Натансон иккис кэргэнин Варвара Александрованы кытта, иккиэн көскө сылдьан, Иркутскай күбүөрүнэҕэ Верхоленскайга билсибитэ уонна кинини батыһан 1882 с. Аммаҕа сыылкаҕа кэлбиттэрэ. Абаҕаҕа Дьонку үрэбин төрдүгэр көнүскэ Кэрэхтээх бааһынаатыгар 1882-1884 сс. дылы олорубуттара. Онно Варвара Марк Андреевичка кэргэн тахсыбыта.

Абаҕа Дьонкутугар олохтоох Натансоннарга Амма Солобуодатыгар көскө олорубут нуучча улуу суруйааччыта Владимир Галактионович Короленко үгүстүк күүлэйдээн барара. «История моего современника» диэн уочаркаларын «Марк Натансон и его жена» диэн XX чааһыгар В.Г.Короленко суруйар: «К нам перевели из довольно отдаленного Балаганского улуса Марка Андреевича Натансона и его жену. Я не знаю, какие были побуждения у администрации для их перевода, но их поселили недалеко от нас, верстах в двадцати, кажется в Женкунском наслеге, в одинокой избушке в лесу, выстроенной нарочно для них...»

В.Г. Короленко Натансону өссө уруккуттан билэр эбит: «Я встречался с Натансоном еще в Петровской академии. Однажды к нам на сходку приехал молодой студент-еврей, в очках, с очень умным лицом, и, помню, в этот первый раз стал толковать мне о том, что у нас мало обращают внимания на раскол и что внимание революционеров должно быть направлено на Урал, где много раскольничьих центров. Он говорил очень умно, но мне показалось тогда, что все это слишком теоретично.

После этого имя Натансона часто встречалось как имя довольно известное в революционной среде, так же как имя его первой жены, Ольги Натансон, русской, Ольга Натансон умерла, и теперь, в самое последнее время, он женился на другой, дочери какого-то московского купца, которая разделяла его

революционные убеждения. Она незадолго до того приехала к нему в Якутскую область, и скоро предстояла свадьба. Натансона перевели сначала на реку Алдан, а потом поближе к нашей слободе. В то время как я с ним познакомился в Петровской академии, Натансона причисляли к чайковцам,- кружку, к которому принадлежал Маликов, но к "богочеловекам" он не принадлежал никогда. Для этого он был слишком практичен».

Натансоннар бастаан Дьонкуга, тыа саҕатыгар дьиэлэрэ тутуллауор диэри, Амма Солобуодатыгар олорубуттара, Короленколаах өссө кинилэргэ хаһаайыстыбаҕа көмөлөһөөччүнү анаабыттара: «Между прочим, мы приискали им и прислугу. Это был старый бродяга, всю жизнь проведший по тюрьмам. Звали его "Иваном 38-ми лет". Лет ему было гораздо больше, но как-то его записали таким образом, и с тех пор он официально застыл на этом возрасте.

Это был человек очень оригинальный. Он внушил нам, амгинским ссыльным, общую симпатию. В юности он был крепостным и провинился в каком-то бытовом крепостническом преступлении... Мне казалось, что прошлое имело над ним неодолимую власть. Крепостное право было давно отменено, но он продолжал жить в крепостном праве. Он мечтал о восстановлении своей жизни именно с того момента, с которого она прервана тюрьмой. Он мечтал о том, что ему удастся найти "настоящих господ", и тогда его жизнь будет восстановлена. Мы ему казались ненастоящими. Когда наши приятели (например, Пекарский) заговаривали с ним о нас, он отзывался о нас, как о людях очень хороших, но все-таки оставался в его отзывах какой-то осадок неудовлетворения: для него мы были слишком демократичны. В нас мало было господского. Мы были "ненастоящие".

Ол иһин Короленко Натансонна Иван психологиятын быһааран биэрбит, онон дьэ бу киһи дьиннээх «тойотторун» булбут. Короленко салгыы суруйар: «Я объяснил Натансону, как я понимаю психологию старого крепостного человека. Натансон с этим согласился, и идеал "Ивана 38-ми лет" получил, наконец, осуществление. Натансоны поместили бродягу в узенькой проходной камерке. Он вскакивал каждый раз, когда через его помещение проходили "господин" или "госпожа", и был совершенно доволен. Наконец у него были настоящие "господа". Между прочим, он был мастер на все руки. "Мне по бродяжеству все приходилось делать",- говорил он. И поэтому, когда у нас испортилось заднее колесо перед самым отъездом к Натансону, он тут же его починил. Правда, колесо это не довезло нас даже до места и невдалеке от избушки свалилось. У бродяги и на это нашлось "средствие". Он срубил молодую лиственницу и приладил ее вместо колеса. К счастью, это случилось близко от избушки Натансона, и мы кое-как доехали. Но с тех пор в таких случаях у нас установилась поговорка: "Это по бродяжеству".

Короленко бэйэтинэн Натансоннары саҕа тутуллаубут дьиэлэригэр арыаллаан илдьибитэ. Солобуодаҕа сылдьан Амма өрүскэ сөтүөлүүрүн олус сөбүлүүр этэ, ол иһин Натансоннар анныларынан уста сытар өрүскэ борук - сорукка кэлээт да, эмиэ үгэһинэн сөтүөлээн тахсаары киирбит. Онно күүстээх долгуннарга оҕустаран, ууга түһэ сыспыт. Нэһиилэ кытылга тиксэн, биэрэстэ анаара хаалларбыт таһаһыгар диэри сүүрбүтүн суруйар. Онтон Натансоннарда сүүрэн

тийээр: «В избушке шумел уже самовар, поставленный "Иваном 38-ми лет". Натансоны ждали меня и начинали беспокоиться. Бродяга с радостной готовностью прислуживал господам. Натансоны, впрочем, отпустили его, налив ему чаю, но сделали они это так величественно, что бродяге не оставалось ничего, кроме повиновения. Через некоторое время он стал самым верным слугой, которые уже перевелись в то время даже и на Руси...»

Натансоннар тья быһыгар Абаҕа сиригэр ити курдук олорон барбыттар: врач-хирург быһытынан дьону эмтээһингэ үгүстүк көмөлөһөллөрө. Бурдугу үүннэриигэ, хортуоппуйу олордууга дьону үөрэппиттэрэ. Бу дойду дьонун-сэргэтин кытта ыкса билсибитэ, доҕордоспута. М.А.Натансон кэргэнинээн сахалы тылы дьаныардаахтык үөрэппиттэрэ. Сотору-сотору Солобуодаҕа доҕотторугар күүлэйдии бараллара. "38-таах Уйбаан" хаһаайыстыбаларын көрөн хаалара.

Салгыы Короленко ахтар: «Когда у нас начались весенние работы, Марк Натансон изредка принимал в них участие. Я не могу забыть его курьезную фигуру, когда он боронил вспаханный нами огород. Дело было не только в том, что Натансон был еврей, а евреи вообще мало склонны к физическим работам... Дело было просто в том, что в лице Натансона мы имели дело с теоретиком, более привычным к книге и революционной конспирации, чем к практическим работам. Во всяком его движении сказывалась эта неспособность. Вытянув руку с поводом насколько возможно, он с некоторым страхом смотрел на лошадь в очки, та с таким же страхом смотрела на него, а в стороне стояла Варвара Ивановна и не без опасения посматривала на обоих».

Дьэ, ити курдук, бу икки улуу дьон биһиги Аммабыт, Абаҕабыт сиригэр хааман-сиимэн, үлэлээн-хамсаан, өрүспүтүгэр сөтүөлээн-умсахтаан, дойдуларыттан тэйэ сылдьан, көскө бииргэ алтыһан ааспыттар эбит.

Түмүк

Дьэ, ити курдук, Натансон 70-с.с. народниктар үгэстэрин, идеяларын барытын тута сылдьан, оччотооһу общественной – политической олох уларыыытын барытын этинэн-хаанынан билбит киһи буолар. Бииргэ сылдыбыт табаарыстара бары кинини олус ытыктыыллара, революция дьыалатыгар уһулуччу бэриниилээбин, туруоруммут сыалын ситиһэрин, кытаанах волялааһын, дьону түмэр кыаһын бэлиэтиллэрэ. Оччолорго соратниктар бары билэр этиилээхтэрэ: «Вот Марк приедет!», ол аата барыта быһаарыллыа, дьыала сөптөөх хайысханан барыа. Ол да иһин кинини «Марк Мудрай» уонна «ходячая революционная энциклопедия» диэн ааттыыллара.

1907 с. В.Н. Фигнер Натансонтан үрдүк таһымна турар тэрийээччини өр кэм тухары билбэппин диэбитэ: «Целые пятьдесят лет, он был большим революционером и вполне заслужил большое имя за свою большую жизнь». В.М. Чернов диэн эсердэр салайааччылара: «Марк Андреевич Натансон - одна из своеобразнейших фигур русской революции. Но он не был ни писателем, ни оратором, ни героем сенсационных приключений, чье дело ярко говорит само за себя. Это был организатор, стоящий за спинами того, другого, третьего и для посторонней публики легко заслоняемый ими», - диэн бэлиэтээбитэ.

Дьэ, итинник Россияҕа революция дьыалата сайдарыгар туох – баар сыратын биэрэн, тыһын харыстаммакка хаайыллан, көскө ытыллан сүдү олоһу олорон кэлбит эбит народник – Марк Андреевич Натансон. Кэргэттэрэ Ольга Александровна Шлейснер уонна Варвара Ивановна Александрова иккиэн М.Натансону көскө батыһан тийэн, кэргэн тахсыбыттара, кини революционнай идеяларын толору өйдүүр-өйүүр, кистэлэн куруһуоктары тэрийсибит, кини күүрээһнээх олоһун тэннэ үллэстибит народник дьахталлар буолаллар эбит.

М.А.Натансон Амма Солобуодатыгар көскө ытыллыбыт демократ-суруйааччы В.Г.Короленко ыкса доҕоро эбит.

М.Натансон 1882-1889 сс. Абаҕа сиригэр көскө олорон, дьону эмтиирэ, бурдугу үүннэриигэ, хортуопшуйу олордууга дьону үөрэтэрэ. Бу дойду дьонун-сэргэтин кытта ыкса билсибитэ, доҕордоспута. М.А.Натансон кэргэнинээн сахалыы тылы дьаныардаахтык үөрэпиттэрэ. Натансонна үөрэммит дьоннортон үгүстэрэ суруксут үөрэхтээх дьоннор буолан тахсыбыттар.

Үөрэх – сайдыы төрдө. Онон биһиги нэһилиэкпитигэр бастакы оскуоланы аспыт, дьоммутун-сэргэбитин билиигэ-көрүүгэ сирдээбит, үөрэххэ уһуйбут ыраах сиртэн көскө кэлэн олоро сылдыбыт Марк Андреевич Натансонна махталбыт мунура суох!

Туһаныллыбыт литература:

1. Алгыстаах Амма Абаҕата, /Хомуйан онордулар: П.И.Караканов, А.Х.Давыдов уо.д.а. – Дьокуускай: Бичик, 2002. – 296 с.
2. Кынаппын үүннэрэр мин кыһам / Абаҕа орто оскуолата – Дьокуускай: Компания “Дани Алмас”, 2011 – 300 с.
3. Фигнер М.Н. М. А. Натансон. Полн. собр. соч., т. 5: Москва, 1932 г.
4. Чернов В.М. В партии социалистов-революционеров. Воспоминания о восьми лидерах.- Санкт-Петербург: 2007 г.
5. Натансон Марк — статья из Электронной еврейской энциклопедии
6. Михалкина Т.А. М. А. Натансон в российском освободительном движении (1889—1919 гг.): Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук (07.00.02). — Саратов, 2003. — 19 с.
7. Биография на сайте «Хронос»
8. Воспоминания современников о М. А. Натансоне